

نقش شهرت در استنباط احکام شرعی

■ دکتر محمد فقیهی صدر

تشریناسه : فقیهی صدر، محمد، ۱۳۴۱ -

عنوان و نام بدیدآور: نقش شهرت در استنباط احکام شرعی / محمد فقیهی صدر

مشخصات نشر: مشهد: چشمه سخن، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۲۳۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۶۳۸-۷-۳-۱۶۰۰۰ تومان

رسمیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص ۲۱۷

موضوع: شهرت (فقه)

موضوع: اصول فقه شیعه

ه بندی: ره: ۱۹۸/۶/۴/ش ۱۳۹۵ ۷۸۶

ه بندی: دیوبند: ۳۷۹/۲۹۷

شماره کتاب: سی ۴۴۹۷۸۲۴

نام کتاب: نقش شهرت در استنباط احکام شرعی

مؤلف: دکتر محمد قیهم صدر

ناشر: چشمه سخن

ویراستار: سید هادی حسینی

چاپ و صحافی: چاپ دقت

امور فنی: واحد هنری انتشارات چشمه سخن

نوبت چاپ: اول - پاییز ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۰۰

قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۶۳۸-۷-۳-۱۶۰۰۰

رایانامه: cheshme.sokhan@gmail.com

شماره تماس: ۰۹۱۵۱۵۹۳۴۶۵ - ۰۹۱۵۵۰۵۸۹۲۶

فهرست مطالب

۱۳	پیشگفتار
۱۴	طرح بحث و تبیین موضوع
۱۵	پیشینه تحقیق
۱۵	پرسش های تحقیق
۱۶	فرضیه های تحقیق
۱۶	ضرورت ها و فواید تحقیق
۱۷	ساختار اصلی تحقیق
۱۹	فصل اول: شناسایی شهرت
۲۱	گفتار اول: واژه شهرت
۲۱	معنای شهرت
۲۱	معنای لغوی شهرت
۲۲	تناسب میان معنای لغوی و اصطلاحی شهرت
۲۳	گفتار دوم: قول مشهور
۲۳	دو قول مشهور در یک مسئله
۲۵	انواع قول مشهور
۲۵	مراتب شهرت
۲۶	اقسام شهرت
۲۶	نسبت میان اقسام شهرت با هم
۲۹	گفتار سوم: شهرت و اجماع
۲۹	تعریف اجماع و ملاک حجیت آن
۳۰	ارتباط شهرت با اجماع
۳۲	تفاوت اجماع و شهرت از لحاظ کاشفیت

شهرت محصل و منقول ۳۳

گفتار چهارم: تاریخچه‌ای از بحث شهرت ۳۵

شهرت روایی در صدر اسلام ۳۵

شهرت عملی در روایات ۳۶

شهرت فتوایی در عصر انمه اطهار (ع) ۳۸

نقد و نگرش کتاب‌های فقهی و نقش آن در پیدایش شهرت فتوایی ۳۹

خاصه و نتیجه‌گیری ۴۲

فصل دوم: شهرت روایی ۴۳

گفتار اول: شناخت شهرت روایی ۴۵

شهرت روایی در کتاب‌های اصراری ۴۵

تعریف شهرت روایی از نظر اصولیان ۴۵

تفاوت روایت مشهور با خبر مستفیض ۵۰

شهرت روایی از نظر محدثان ۵۴

شهرت روایی و خبر متواتر ۵۶

شهرت روایی در اقسام حدیث ۵۷

شهرت روایی در اخبار ضعیف ۶۰

گفتار دوم: ارزش و اعتبار شهرت روایی ۶۳

شهرت روایی مفید ظن و گمان ۶۳

جبران ضعف حدیث با شهرت روایی ۶۴

سخن محقق نائینی در جبران ضعف حدیث با شهرت روایی ۶۶

شهرت روایی در میان عالمان ۶۸

گفتار سوم: ترجیح به واسطه شهرت روایی ۷۱

۷۱	تعریف روایت شاذ و نادر
۷۲	تعارض روایت مشهور و نادر
۷۷	شهرت روایی همراه با شهرت عملی
۷۹	تعارض در اخبار مربوط به عقاید
۸۰	خلاصه و نتیجه گیری:

فصل سوم: شهرت عملی ۸۱

گفتار اول: شناخت شهرت عملی ۸۳

۸۳	موضوع بحث در شهرت عملی
۸۴	تعریف شهرت عملی
۸۵	مواردی از شهرت عملی
۸۷	شهرت عملی بدون وجود شهرت روایی
۸۸	مهم ترین مسئله در شهرت عملی
۸۸	جبران ضعف شهرت با روایت
۸۹	ترجیح به واسطه شهرت عملی

گفتار دوم: جبران ضعف سند روایت با شهرت عملی ۹۳

۹۳	شهرت عملی و جبران ضعف سند
۹۵	وثوق سندی و وثوق صدور
۹۹	استناد شهرت به روایت ضعیف
۱۰۱	علم به استناد در فتاوی متقدمان
۱۰۴	علم قدما به ضعف روایت
۱۰۴	عدم لزوم تصریح به استناد
۱۰۵	شهرت عملی قدما و متأخران
۱۰۸	عدم لزوم اتصال شهرت عملی به زمان معصوم علیهم السلام

- کارکرد شهرت عملی در موارد مختلف ۱۰۹
- انضمام شهرت به خبر ضعیف ۱۱۰
- سبب جابریّت در شهرت عملی ۱۱۲
- علم رجال و شهرت عملی ۱۱۴
- گفتار سوم: اعراض مشهور از خبر صحیح ۱۱۵
- تلازم میان جابریّت و کاسریّت ۱۱۶
- دلّ مشهور در مسئله اعراض ۱۱۷
- شیطتحقق ضعف روایت به واسطه اعراض مشهور ۱۱۹
- اعراض مشهور از نظر آیت الله خوئی رحمته الله علیه ۱۲۰
- شک در تحقیق اعراض ۱۲۳
- جبران ضعف دلالت شهرت عملی ۱۲۴
- خلاصه و نتیجه گیری ۱۲۶
- فصل چهارم: شهرت فتوایی** ۱۲۷
- گفتار اول: شناخت شهرت فتوایی ۱۲۹
- تعریف شهرت فتوایی ۱۲۹
- حجیت تبعیدی شهرت فتوایی ۱۳۴
- معنای حجیت ۱۳۷
- گفتار دوم: دلایل عدم حجیت شهرت فتوایی ۱۳۷
- عدم حجیت شهرت فتوایی در میان علما ۱۳۷
- عمومات نهی از ظن و گمان ۱۳۸
- اصل عدم حجیت ۱۳۹
- عدم حجیت شهرت به دلیل خود شهرت ۱۳۹
- عدم حجیت شهرت بر اساس حساب احتمالات ۱۴۱

۱۴۳	گفتار سوم: نقد و بررسی دلایل حجیت شهرت فتوایی
۱۴۴	ادله حجیت شهرت فتوایی
۱۴۴	مفهوم اولویت
۱۴۷	عموم تعلیل در آیه نبأ
۱۴۹	سیره عقلا
۱۵۰	دلالت مزعمه زرارة بر حجیت شهرت فتوایی
۱۵۳	مقبوله عمر بن حنظله
۱۵۴	الف) بررسی سند مهمله عمر بن حنظله
۱۵۵	ب) اشکالاتی بر دلالت مقبوله عمر بن حنظله
۱۵۷	ج) مقصود از «مجمع به» در مقبوله
۱۶۱	د) مقصود از شهرت در مقبوله عمر بن حنظله
۱۶۴	ه) مقصود از «عدم ریب» در مقبوله عمر بن حنظله
۱۶۵	روایاتی دیگر بر حجیت شهرت فتوایی
۱۶۷	گفتار چهارم: حجیت شهرت فتوایی متقدمان
۱۶۷	حجیت شهرت فتوایی متقدمان در میان قدمای اصحاب
۱۶۸	چگونگی بیان احکام در میان متقدمان
۱۶۹	تقسیم مسائل فقهی به دو قسم اصول متلقات و تفریعات اجتهدی
۱۷۱	الحاق شهرت فتوایی متقدمان به اجماع حدسی
۱۷۴	مقبوله عمر بن حنظله و شهرت فتوایی متقدمان
۱۷۷	حجیت شهرت فتوایی قدما و یا نظریه ی تلقی
۱۷۸	پاسخ به اشکالات وارد شده بر نظریه تلقی
۱۷۹	اخبار صحیح در مقابل شهرت فتوایی
۱۸۰	شهرت مدرکی

۱۸۳	گفتار ششم: شرایط حجیت شهرت فتوایی متقدمان
۱۸۳	حصول وثوق و اطمینان
۱۸۵	اتصال شهرت فتوایی متقدمان به عصر ائمه علیهم السلام
۱۸۶	هماهنگی میان شهرت فتوایی متقدمان با متأخران
۱۸۷	عدم مخالفت برخی از متقدمان با شهرت فتوایی
۱۸۸	کاشفیت در شهرت فتوایی متقدمان
۱۹۰	عمر متقدمان به مضمون شهرت فتوایی
۱۹۱	نکات و نتیجه گیری
۱۹۳	فصل پنجم شهرت فتوایی در فقه
۱۹۵	گفتار اول: مخالفت در موارد
۱۹۵	مخالفت با شهرت در میان متقدمان
۱۹۵	مواردی از مخالفت با شهرت در میان متقدمان
۲۰۰	مواردی از مخالفت با شهرت در میان متأخران
۲۰۳	گفتار دوم: تحول و دگرگونی در نظر مشهور
۲۰۳	مواردی از تحول شهرت‌ها
۲۰۴	عدم قداست و قطعیت نظر مشهور
۲۰۷	گفتار سوم: افراط و تفریط در مخالفت با شهرت
۲۰۷	تحرك و پویایی فقه
۲۱۲	توجه به آراء و نظریات گذشتگان
۲۱۳	روش مقدس اردبیلی در برخورد با نظر مشهور
۲۱۵	خلاصه و نتیجه گیری
۲۱۷	فهرست منابع

پیشگفتار

يَا مُنَى قُلُوبِ الْمُشْتَاقِينَ، يَا غَايَةَ آمَالِ الْمُحِبِّينَ، أَسْئَلُكَ حُبَّكَ وَ حُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَ حُبَّ كُلِّ
عَمَلٍ يُوَصِّلُنِي إِلَى قَرْبِكَ

ای آرمان دل مشتاقان و ای، منتهای آرزوی دوستان از تو خواهیم دوستی خودت و دوستی
دوستدارانت و دوستی هر عملی که ما به تو برساند.

عصر ما، عصر تحولات و دگرگونی‌هاست. ما در همه امور و مناسبات و ارتباطات بشری،
تحول در فرهنگ و علوم و اقتصاد و سیاست و حکومت؛ گویا بشر امروز از ثبات و ایستایی بیزار
است و دائماً فکر خلاق او طرحی نو می‌ریزد و دستان پرتویش را شتاب آن را تحقق می‌بخشد.

البته هر تغییر و تحولی لزوماً حرکت به سمت رشد و کمال نیست، رلی در مجموع، سیر و حرکت
دگرگونی‌ها در جوامع بشری رو سوی تکامل دارد.

امروز علوم بشر نه تنها از لحاظ کمی رشد فزاینده و فوق العاده‌ای دارد، بلکه از لحاظ کیفی نیز
روش‌های دقیق‌تر و کارآمد با نتایج گسترده و متقن، جایگزین روش‌های کهنه و مرشود و به گام‌های
بلندتری در علوم می‌انجامد.

علوم و معارف اسلامی نیز از این جریان سریع و شتابان به دور نمانده است.

تحقیقات و پژوهش‌های وسیع و گسترده در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی (خصوصاً حوزه
فقه و اصول) در پرتو عنايات ولايت فقيه و جمهوري اسلامي، به مكتب اهل بيت عصمت و طهارت،

در جهان امروز جایگاه و جلوه خاصی بخشیده است.

امروزه تقریباً هر مسئله فقهی واری می‌گردد و ادله آن از جهات گوناگون ارزیابی می‌شود. مسائلی که بسا در کتاب‌های گذشتگان بحث نمی‌شد و در کانون توجه قرار نداشت و یا احیاناً در یک یا دو خط مطرح می‌شد، امروزه موضوع رساله‌ها و پژوهش‌های گوناگون قرار می‌گیرد و نتایج ارزشمندی از آن به دست می‌آید.

از تحرک و پویایی فقه و اصول سخن فراوان به گوش می‌رسد و باید مانع‌ها را در این راستا زدود.

شهرت - خصوصاً شهرت فتوایی - از بحث‌های چالش‌زا است، زیرا برخی توجه به آرای گذشتگان و این نهاد، به نظریات پیشینیان را نوعی ایستایی و جمود می‌پندارند که فقه را از آن پویایی و انعطاف باز می‌دارد. درست‌تر این منظر است که مسئله شهرت اهمیت خاصی می‌یابد.

شهرت و اعتبار - خصوصاً شهرت فتوایی - از مسائل اثرگذار فقهی به شمار می‌رود و در بسیاری از مسائل و موضوعات پای شهرت و آرای مشهور به میان می‌آید و رأی و نظر مشهور از اهمیت بیشتری برخوردار می‌گردد.

حد و اندازه اهمیت شهرت چقدر است؟

آیا موجب برتری نظریه مشهور بر دیگر آراء نظریات می‌شود؟

آیا می‌توان تنها به سبب شهرت، یک نظریه را بر دیگر آراء و نظریات ترجیح داد؟

آیا در نقد و بررسی آراء نباید به هیچ وجه تحت تاثیر رأی رایج یا مشهور قرار گرفت؟

شهرت و یا آرای مشهور (رأی و نظر اکثریت فقیهان) مدعیان است که عالمان اصولی به طور گسترده آن را بررسی نکرده‌اند و در کتاب‌های اصولی به صورت مختصر مطرح شده است و فاقد ارزش و اعتبار به شمار می‌آید.

در این پژوهش سعی بر آن است که مباحث اصلی شهرت به صورتی مفصل واکاوی شود، گرچه بسیاری از مسائل و زوایای آن فرصت و مجال دیگری را می‌طلبد.

طرح بحث و تبیین موضوع

بیشتر اصولیان شهرت فتوایی را فاقد ارزش و اعتبار می‌دانند. به نظر آنان شهرت فتوایی حجیت ندارد، و نمی‌توان آن را از مبانی فقه به شمرد و نقشی در استنباط احکام الهی ندارد، زیرا دلیل قابل شایان توجهی بر حجیت آن نیست، هر چند گروهی از اصولیان شهرت فتوایی قدامار که از آن به

«نظریه تلقی» تعبیر می‌کنند، تخصیص می‌زنند و آن را حجت می‌دانند.

شهرت به سه قسم روایی و عملی و فتوایی تقسیم می‌شود. شهرت یک فتوا در میان فقها بدون داشتن دلیل و مستندی خاص، شهرت فتوایی است. و در صورتی که دلیل روایی ضعیف داشته باشد، شهرت عملی نامیده می‌شود. و آن‌گاه که روایتی مشهور باشد، آن را شهرت روایی می‌نامند. موضوع اصلی این پژوهش بحث در حجیت و یا عدم حجیت شهرت فتوایی خصوصاً شهرت فتوایی قدماست، و در کنار آن شهرت روایی و عملی مدنظر است.

پیشینه تحقیق

مباحث مربوط به شهرت پیشینه‌ای دیرینه دارد، هر چند در کتاب‌های قدما فصل خاصی پیرامون شهرت منعقد نشده است. قدما شهرت فتوایی را در بحث اجماع مطرح می‌کردند و شهرت روایی و عملی در کتاب‌های علم الحدیث ادراک می‌شد.

در مباحث حجت، که بر ادله، امارات مختلف در جهت استنباط احکام شرعی بحث می‌شود، مسئله حجیت و یا عدم حجیت شهرت نوایی نیز مطرح می‌گردد.

مقالات اندکی در این باره نگارش یافته‌اند. مهم‌ترین آن‌ها دو مقاله زیر است:

- تحریری نو از نظریه شهرت در اصول متنمات آیت‌الله بروجردی، احمد مبلغی، در مجله فقه اهل بیت، شماره ۲۳، پاییز ۱۳۷۹
- بررسی منتقدانه نظریه تلقی، محمد رسول آهنگران، در شماره ۱۱ مجله پژوهش‌های دینی.

پرسش‌های تحقیق

در شهرت، چند مسئله مهم وجود دارد:

- آیا میان شهرت روایی که گاه از آن به خبر مشهور تعبیر می‌کنند با خبر مستفیض که ارجح و منزلت بالایی دارد، تفاوتی وجود دارد؟
- آیا شهرت عملی باعث جبران ضعف سند روایت می‌شود؟
- آیا روایت ضعیف با اقبال و توجه فقها به آن از عدم حجیت به مقام و مرتبه حجیت ارتقا می‌یابد؟
- آیا اعراض مشهور از یک روایت صحیح، موجب وهن و ضعف روایت می‌شود؟ و آن را از حجیت می‌اندازد؟

- و آیا اساساً اقبال و اعراض فقها نسبت به یک روایت، فرقی در وضع و حال آن از لحاظ صحت و ضعف سند ندارد؟
- چرا بیشتر فقها بر مبنای روایتی ضعیف - که حجیت ندارد و باید آن را کنار گذاشت - فتوا داده‌اند؟ و به این ترتیب شهرت عملی پدیدار آمد؟
- آیا میان شهرت فتوایی متأخران - که تقریباً همگان آن را فاقد حجیت می‌دانند - با شهرت فتوایی قدما که برخی بر حجیت آن تأکید می‌دارند، فرقی هست؟
- چرا فقها معمولاً از مخالفت با آرای مشهور خودداری می‌کنند؟
- آیا شهرت می‌تواند به عنوان یک مرجع و مزیت، فتوای مشهور را تقویت کند؟

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌های مطرح شد. رایج مسائل بدین قرار است:

- شهرت روایی، ^{۴۱} به حدی استفاضه می‌رسد و دارای کثرت راویان و ناقلان در تمام طبقات است، و گاه صرفاً کثرت نقل و گزارش در کتاب‌ها و جوامع روایی دارد، بدون آنکه راویان متعدد باشند. فقط در صورت اول شهرت روایی موجب تقویت سند روایت می‌شود و می‌تواند به عنوان مرجع در تعارض روایات به کار رود.
- شهرت روایی - به هر صورتی که باشد - تا زمانی که مقرون به شهرت عملی نشود، هیچ ارزش و اعتباری ندارد.
- شهرت عملی در صورتی که در میان قدما و متأخران اختیال داشته باشد، جابر ضعف سند روایت می‌شود. اما اگر متأخران از آن روایت اعراض کرد، سند ضعیف سند را جبران نمی‌کند.
- شهرت فتوایی قدما (همچون اجماع حدسی) کاشف از سنت معتبر است. اما شهرت فتوایی متأخران به هیچ وجه نمی‌تواند کاشف از رأی و نظر امام معصوم علیه السلام باشد.
- معمولاً دلایل نظر مشهور متقن و استوار است و به راحتی نمی‌توان با مشهور مخالفت نمود مگر اینکه دلیل محکم و استواری یافت شود.

ضرورت وفایده تحقیق

حل مسایل شهرت و تبیین فرضیه‌های آن پژوهش در این عرصه را ضروری می‌سازد. آرا و نظریات

مشهور را نباید همچون وحی الهی انگاشت و مخالفت با آن‌ها جرمی نابخشودنی به شمار نمی‌آید. شعار «نحن ابناء الدلیل» باید نصب العین هر محقق و پژوهش‌گر حقیقت‌یاب باشد. شهرت در همان محدوده خودش ارزش و اعتبار دارد، و نباید فراتر از آن برای شهرت و آرای مشهور منزلتی در نظر گرفت.

ساختار اصلی تحقیق

این رساله بناً بر اصل دارد که به بررسی جایگاه شهرت و آرای مشهور در جهت استنباط احکام شرعی می‌پردازد.

در فصل اول، مباحث کلی شهرت است؛ مانند: تعریف شهرت و اقسام آن، رابطه آن با اجماع و گزیده‌ای از تاریخچه آن.

فصل دوم به شهرت ربوبی اختصاص دارد؛ در میان عالمان و فقیهان، معروف و مشهور است که شهرت ربوبی موجب تقویت سند روایت می‌شود، و در تعارض روایات از مرجحات به شمار می‌آید، در حالی که واقعیت امر بدین گونه نیست.

فصل سوم مباحث شهرت عملی است. بین فصل بعد از بیان مواردی از شهرت عملی و تعریف آن، مسئله مهم جبران ضعف سند با شهرت عملی پرداخته مطرح می‌شود. و نظریه اکثر اصولیان مبنی بر جبران ضعف سند با شهرت عملی موافقین را نیز فرا می‌گیرد.

مسئله مهم دیگر این فصل اعراض مشهور از خبر صحیح است که مطابق با نظر مشهور اصولیان سبب وهن و ضعف خبر می‌شود.

فصل چهارم درباره شهرت فتوایی است. در این فصل ادله قائلان به حجیت شهرت فتوایی نقد شده‌اند و اصل عدم حجیت شهرت فتوایی به نحو مطلق تأیید شده است.

شهرت فتوایی قدما که از آن به «نظریه تلقی» تعبیر می‌شود، و از آرا و نظریات مرحوم آیت الله سید حسین بروجردی به شمار می‌رود با توجه به نکات و شرایطی پذیرفتنی است و انتقادات وارد بر آن را می‌توان پاسخ داد.

فصل پنجم تحت عنوان «شهرت فتوایی در فقه» به برخورد و رویکرد فقها نسبت به آرای مشهور است.

بررسی آرا و نظریات فقها به روشنی نشان می‌دهد که مخالفت با شهرت همواره متداول بوده

است و فقها کم و بیش در برابر نظر مشهور رأی و نظر خاصی را ابرار نموده‌اند، ولی باید توجه داشت که مخالفت با نظر مشهور فقها کار سهل و آسانی نیست، و به راحتی نمی‌توان مخالفت با مشهور نمود.

چنان که خود باختگی و عدم استقلال فکری و تعظیم در برابر هر شهرتی ناپسند و نکوهیده است، بی‌اعتنایی به آن نیز دلیل بر خامی و بی‌تجربه‌گی می‌باشد. توجه به آرا و نظریات پیشینیان و دقت در عبارات و ظرایف کلام بزرگان موجب غنای هر چه بیشتر فقه و اصول می‌شود.

البته که ابراز یک نظریه جدید و مخالفت با نظریات دیگران به مطالعه و تحقیق و دقت و تأمل فراوان نیاز دارد.

بر خود لازم می‌دانم از تمام استادان بزرگواری که در به سامان رساندن این پژوهش مرا یاری و راهنمایی نمودند تشکر نمایم؛ به ویژه از دکتر عباسعلی سلطانی و دکتر حسین ناصری مقدم که راهنما و مشاور این جان در این رساله بودند نهایت سپاس را دارم.

همچنین از برادر عزیزم خانوادگی که مرا در این راه همراهی نمودند، سپاسگزارم. و برای همگان از خداوند متعال سعادت و رستگاری را در دنیا و آخرت خواهانم.

محمد فقیهی صدر